



RŪTA MARIJA VABALAITĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva  
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

# IDĖJŲ PRASMĖ JUOZAPO GOLUCHOVSKIO TRAKTATUOSE

The Meaning of Ideas  
in the Tractates of Józef Gołuchowski

## SUMMARY

The article is a continuation of the analysis of Józef Gołuchowski's tractates "On the role of the Philosophy in the life of entire nations and individual persons" and that one which was submitted in 1821 to contest the seat of professor of philosophy at Vilnius University. We look into his concept of the ideas as an eternal foundation of reality and his interpretation of its immediate insight. The term of "idea" has a Kantian meaning in the Contest Tractate and then the meaning acquires Schellingian features. Nevertheless, there are differences of Schellingian and Gołuchowski's concepts of the significance of ideas for the just state. We point to the similarities of tropes in the Tractate on the role of the philosophy to ones used in Plato's "Republic" and argue that Gołuchowski's usage of the term of "idea" might be comprehended as his intention to return to its Platonic meaning.

## SANTRAUKA

Straipsnyje tęsiame Juozapo Goluchovskio traktatų „Filosofijos reikšmė ištisų tautų ir atskirų individų gyvenime“ ir to, kuris buvo pateiktas 1821 m. Vilniaus universiteto paskelbtam konkursui filosofijos profesoriaus etatui užimti, analizę. Nagrinėjame jo idėjų kaip amžinojo tikrovės prado sampratą bei netarpišką šio prado įžvalgos galimybes interpretaciją. Konkursiniame traktate „idėjos“ terminas vartojamas kantiška ja prasme, vėliau jis įgyja šellingiškų bruožų. Vis dėlto Schellingo ir Goluchovskio idėjų reikšmės teisingai valstybei sampratos skiriasi. Atkreipiame dėmesį į traktato apie filosofijos reikšmę tropų panašumus į var totus Platono *Valstybėje* ir teigiame, kad Goluchovskio „idėjos“ termino vartojimas gali būti suprantamas kaip noras sugrąžinti platoniskąją jo prasmę.

RAKTAŽODŽIAI: Schellingas, Platonas, Immanuelis Kantas, valstybė, intelektualinė įžvalga.

KEY WORDS: Schelling, Plato, Immanuel Kant, state, intellectual intuition.

Straipsnį apie filosofijos paskirties sampratą ankstyvuosiuose Juozapo Goluchovskio traktatuose pabaigėme klausimais, kas, autoriaus nuomone, yra amžinasis tikrovės pradai, bei kaip jis aiškina netarpiškos jo išvalgos galimybę (Vabalaitė 2021: 21–25). Tęsdami tyrinėjimus ir bandydami atsakyti į iškeltus klausimus, šiame straipsnyje pirmiausia rekonstruosime esmines ankstyvųjų mūsų filosofo traktatų sąvokas „idėja“ ir „pamatinė idėja“ (*Uridee*) bei su jomis susijusias epistemologines autoriaus nuostatas, vėliau nagrinėsime, kokį vaidmenį idėjoms, kaip pamatiniams tikrovės elementams, autorius skiria kurdamas savo teisingos valstybės viziją.

Pradėsime nuo įvairiuose kontekstuose Goluchovskio pasitelkiamo termino „idėja“ prasmės. Traktato, kurį jis pateikė Vilniaus universiteto paskelbtam konkursui filosofijos profesoriaus etatui užimti, dalyje apie teorinę filosofiją šis terminas pavartojamas aiškinant aukštesniąją metafiziką. Autorius rašo, kad protas, siekdamas „kažko besąlygiško ir amžino, kas pagrįstų viską“ (Goluchovskis 2008: 282), sukuria žmogaus sielos, visatos ir Dievybės idėjas, kurios „pranoksta bet kokius juslinius vaizdinius, todėl jų dėka negali būti patvirtintos“ (ten pat: 283). Kitoje šio traktato dalyje, analizuodamas pažinimo aktą, Goluchovskis nurodo, kad „esame priversti pripažinti dar vieną, aukščiausiąją galią; būtent ji yra *Protas*. Jo kuriamus vaizdinius pavadinsime *Idėjomis*“ (ten pat: 300). Akivaizdu, kad šiuose kontekstuose „idėjai“ teikiama kantiškoji prasmė ir išlaikoma nuostata, jog pažinimo procese transcendentalinės idėjos taikomos tik reguliatyviai.

Vėlesniame veikale „Filosofijos reikšmė ištisų tautų ir atskirų individų gyvenime“ mūsų autorius šios sąvokos ir jos vedinio „pamatinė idėja“ prasmį nebeaiškina, nors jos yra tarp pagrindinių šio traktato sąvokų. Čia randame ir amžiną valstybės idėją, ir begalinę tautos idėją, ir atskirų mokslų idėjas (Goluchowski 1822: 19, 82, 25), ir teiginį, jog filosofija turi „tapti visapusišku ir tobuliausiu gyvenimo idėjos išvystymu“ (Goluchovskis 1979: 110). Šis teiginys primena Friedricho Wilhelmo Josepha Schellingo mintį, jog filosofija esanti absoliučiujų idėjų mokslas, tad bandydami rekonstruoti mūsų autoriaus „idėjos“ sąvokos turinį darysime prielaidą, kad čia ji vartojama veikiau šelingiškąja, de ja, gerokai mįslinga prasme.

Kaip žinoma, specialaus termino prasmę „idėja“ įgauna Schellingo dialogo *Bruno arba apie gamtinį ir dievišką daiktų principą* (1802), kuris filosofijos istorijoje laikomas reprezentuojančiu jo siekį kūrybiškai atgaivinti neoplatoniškąją mąstymo tradiciją (Windelband 1926: 609–610). Kaip ir Platonas, Schellingas „idėjos“ terminą pradeda vartoti pasitelkdamas literatūrinės išraiškos priemonę, o ne pateikdamas tikslų jo apibrėžimą. Ką šis terminas reiškia, turime įsivaizduoti iš pasakojimo apie idėjų egzistavimą, kurį perteikia pagrindinis conceptualus personažas. Jis nurodo, jog idėja skiriasi nuo sąvokos tuo, kad sąvokoje mąstomas begalybiškumas be daugio, o idėja vienodai apima daugį ir vienovę bei baigtinumą ir begalybę. Ji esanti „neatidalijama identiškumo ir diferenciacijos vienybė bei mąstymo ir išvalgos neatskiriamumas“ (Schelling 1984: 143).

Ją siūloma laikyti aukščiausiuoju principu, absoliuto savistabos forma, esančia kartu ir jo forma, ir jo esmė, kuri reiškiasi dvejopai. Pirmiausia pašnekovai sutaria visų kūniškų daiktų idėją vadinti šviesa, po to, siekdami rasti antrąjį idėjų egzistavimo būdą, pripažinti, jog „ten, kur daikto baigtinumas yra identiškas begalybiškumui, idėja yra išreikšta kaip absoliutus pažinimas, tai yra toks pažinimas, kuriame nėra minties ir būties priešpriešos. Maža to, šiame absoliučiajame pažinime forma yra substancija, substancija yra forma ir šie du veiksniai yra vienas nuo kito neatskiriami“ (ten pat: 176). Iš šio pasakojimo galima suprasti tai, jog pašnekovai nutaria ontologizuoti idėjas ir jas paverčia tiesioginiu paties absoliuto sklaidos momentu.

Panašiu laiku rašytame darbe *Paskaitos apie akademinį studijų metodą* (1803) pats Schellingas pripažįsta, jog filosofijoje neįmanoma įrodyti absoliučios idealios ir realios tikrovių tapatybės ir jog ją reikia priimti kaip būtiną pažinimo prielaidą, tarti egzistuojant absoliutą, kuriame „jo idėja kartu yra ir jo būtis“ (Schelling 1803: sk. 1). Absoliutas sykiu esąs ir absoliutus pažinimas, jame egzistuojančiose idėjose yra ir daiktai, ir jų sąvokos. Pažinimo procese per pažįstančiuosius pats absoliutas pažįsta savo tapatybę ir savo diferenciacijas. Tad siekdami tikrojo pažinimo mes turime pripažinti, jog siekiame pažinti ne tiek daugio principą reprezentuojančius realius daiktus, kiek absoliuto idėjas, sudarančias sąlygiškai atskirai egzistuojančią absoliuto polių – daiktų provaizdžių regioną.

Šios Schellingo mintys leidžia suprasti Goluchovskio aptariamą idėjas, viena

vertus, ne kaip iš empirinės realybės pažinimo kylančius apibendrinimus, kita vertus, ne kaip į galvą šovusias subjektyvias mintis ir ne kaip autonomiškai susikurtas vizijas. Kaip ir Schellingas, mūsų filosofas teigia, jog idėjos atsiskleidžia tik dėl intelektualinės išvalgos tiems žmonėms, kurie jaučia idealios ir realios tikrovių sąryšį, „dvasios ištirpimą pasaulyje ir pasaulio nušvietimą dvasia“ (Goluchowski 1822: 149–150). Atsiskleidusių idėjų nesą įmanoma adekvačiai suformuluoti sąvokomis ir tokiu būdu jomis pasidalinti su kitais. Norėdami suvokti tai, ką mėgino perteikti jas išvelgęs mąstytojas, mes turime naudotis tik jo suformuluotomis netiksliomis žodinėmis išraiškėmis, kurios, anot Goluchovskio, mums gali nurodyti vien išvelgusiojo minties kryptį (ten pat: 151–152).

Aptarę mūsų autoriaus ir Schellingo požiūrių į idėjas bei jų išvalgų panašumą, privalome pripažinti ir jų skirtumus. Kitaip negu Schellingas, vis dėlto besistengiantis paaiškinti mįslingąją intelektualinę išvalgą kaip tai, kas iškyla iki „absoliuto paties savaime per sąmonės faktus“ (Schelling 1803: sk. 6) ir pripažįstantis, jog prote egzistuojančios „intelektualinės išvalgos išraiška yra filosofinė konstrukcija“ (ten pat: sk. 4), o absoliuto esmė gali atsiskleisti dėl proto ir vaizduotės galios sutapimo, kai idėja suvokiama kaip priešybių sintezė, o Goluchovskis ją apibūdina tik negatyviai, kaip tai, kas iš principo nepaaiškinama (Goluchowski 1822: 148), kaip išskirtinę akimirką įvykstantį nušvitimą, kai veikia pati idėja atsiskleidžia mąstančiam, o ne mąstantysis ją suformuoja savo intelektualinėmis pastangomis.

Antrasis skirtumas, neleidžiantis visiškai patvirtinti mūsų prielaidos, kad „idėjos“ terminui Goluchovskis teikia vien šelingišką prasmę, yra tas, jog esminių idėjų vaidmeniu mūsų autorius laiko jų raišką teisingoje valstybėje. Jis vaizdingai rašo, kad „valstybė savo esme nėra savavališkai išgalvota teplionė, bet nuoseklus aukščiausiųjų žmonijos idėjų gimimas kartu su ja įkurdintas čia žemėje“ (Goluchovskis 1979: 110), kad tobulą valstybę sukurdavo žmonės, kurie „buvo apimti idėjų ir idėjas sudėjo į savo kūrinį“ (ten pat: 115), ir kad „valstybės tobulumas grindžiamas ne tuščiais fokusais, bet visuotiniu idėjų natūralizavimu si žmonių tarpe“ (ten pat: 114). Verta prisiminti, jog nors valstybės problematika niekada nebuvo Schellingo dėmesio centre, bet klausimui, kaip įmanoma teisinga valstybė, jis yra skyręs keletą savo „Transcendentalinio idealizmo sistemos“ skyriaus apie prigimtinio determinuotumo ir laisvos valios santykį priedo puslapių (Schelling 2001: 195–198, 211–212). Schellingo teorijoje valstybės vertinimai grindžiami tuo, kiek joje realizuojama piliečių laisvė. Laisvės sąlyga esanti įstatymų sistema, kuri tam, kad būtų galima išvengti valdančiųjų ir valdomųjų savivalės, turi veikti kaip tvarkingas, be atskirų žmonių įsikišimų, vien pagal savo paties dėsnius dirbantis mechanizmas. Piliečiai, realizuodami savo laisvę ketinantys veikti pagal savus egoistinius polinkius, turi būti, kad tokiu atveju jie patirtų vidinį prieštaravimą, nes jų veiksmai pažeistų teisinę tvarką, praktinio proto srityje veikiančią analogiškai kaip daiktiškojoje tikrovėje veikia gamtos dėsniai. Tokia teisinė tvarka kol

kas sukuriama ne pagal proto idėjas, ji būna atsitiktinė, nes nusistovi dėl konkrečių tam tikros bendrijos gyvenimo aplinkybių. Žinoma, laisvos būtybės patenčia veiksmų apribojimus kaip savo likimą tik tol, kol junta, jog joms pačioms įtvirtintoji teisinė sistema yra naudinga, tad ji neišvengiamai yra laikina. Realių valstybių teisinė tvarka gali sėkmingai veikti tik tuomet, kai ją užtikrina ir kaimyninės valstybės. Artimiausias dabarties žmonijos tikslas esąs „visuotinis abipusis kitų tautų įstatymų ir papročių pripažinimas ir visuotinė valstybė“ (ten pat: 212) ir tik po to, kai ši tvarka bus realizuota, iškils naujas, dar tobulesnio laisvės ir jos apribojimų suderinimo etapas, kai piliečiai juos suvoks kaip Apvaizdą, o ne kaip likimą. Vis dėlto netgi projektuodamas būsimą dieviškosios galios įsiveržimą į realią žmonijos istoriją Schellingas nuosekliai laikosi nuostatos, kad visiškai adekvatus idėjos įgyvendinimas realioje tikrovėje nėra įmanomas iš principo.

Goluchovskiui ši nuostata yra svarbi tik tuomet, kai jis bando paaiškinti, jog atskiras individas negali adekvačiai įgyvendinti didingų tikslų, tad juos įgyvendina tik viena kitą keičiančios bendraminčių kartos, tačiau kituose kontekstuose mūsų filosofas šios nuostatos griežtai nesilaiko. Taip pat, kitaip nei Schellingui, jam labiau negu visuotinė valstybė rūpi tautinės valstybės nepriklausomybė. Dar vienas skirtumas yra tas, jog Goluchovskis nepripažįsta mechaniškai veikiančios teisinės tvarkos net kaip tarpinio tikslo, bet priešingai, visur, kur tik įmanoma, kritikuoja mechaniškumo principą. Traktate apie filosofijos

reikšmę mūsų autorius kuria tobulos valstybės viziją neatsižvelgdamas į neišvengiamai palaipsnius konkrečius jos realizavimo etapus. Žinoma, jis vertina laisvę, bet daug daugiau rašo apie tautoje glūdinčių galimybių realizavimą, kai tautoje sužadinos ir platinamos idėjos. Pasak Goluchovskio, jas turi skleisti filosofai ir yra geriausia, kai patys valstybės veikėjai yra igiję filosofinį išsilavinimą (Goluchovskis 1979: 116). Be šios, pastarajame traktate randame ir daug kitų nuorodų į Platono dialogą *Valstybė*. Iš jos graikiško originalo šeštosios knygos yra paiimtas pats traktato epigrafas, kuris lietuviškai skamba taip: „pasakyk jam, kad jis neklysta, sakydamas, jog žmonės, pasižymėję filosofijoje, daugumai yra nenaudingi, bet dėl jų nenaudingumo liepk kaltinti ne filosofus, o tuos, kurie nemoka jais pasinaudoti“ (Platonas 1981: 216). Pačiame tekste, tiesiogiai nebenurodydamas Platono, mūsų autorius užsimena apie žmones, „turinčius tik blankų geresnio ir gražesnio pasaulio atsiminimą“ (Goluchowski 1822: 33), rašo, kad „mes visi klajojame tamsoje, ir kada kai kurie patenka į šviesą ir priešais mus ima laikyti fakelą, mes labai sunkiai galime šią šviesą suvokti, dažnai jos nesuvokiame visiškai“ (ten pat: 116). Apie išskirtinius žmones mūsų filosofas teigia, jog jie

...tolumoje mato gražesnę šviesą, nei buvo įpratusios matyti jų akys, bet ji tik retkarčiais paliečia jų regos nervus tam, kad juos supanti tamsa taptų dar apčiuopiamesnė. Į jų vidujybę retkarčiais patenka aukštesnės tiesos spindulys, bet tik tam, kad atsiskleistų, jog tai, kas, jų manymu, buvo tiesa, yra netiesa (ten pat: 33).

Visi šie platoniškieji traktato motyvai leidžia manyti, jog vis pabrėždamas idėjų reikšmę valstybei, Goluchovskis turi galvoje ne vien šelingiškąją, bet ir visiškai platoniškąją „idėjos“ prasmę. Dar viena įdomi istorinė detalė yra ta, kad *Grynojo proto kritikoje* aiškindamas idėjos terminą Kantas teigia, jog Platono mintis apie valdovą, kuris yra persiėmęs idėjų, ne tik nėra juokinga, bet kaip tik priešingai – „būtų geriau šią mintį pasekti ir nušviesti naujomis pastangomis (ten, kur žymusis filosofas mums pagalbos nesuteikia), užuot atmetus kaip nenaudingą labai apgailėtina ir žalinga jos neįgyvendinamumo dingstimi“ (Kantas 1996: 277). Kaip jau esame konstatavę, traktate *Filosofijos reikšmė ištisų tautų ir atskirų individų gyvenime* Goluchovskis kaip tik stengiasi įtikinti skaitytojus, jog tobula valstybė nėra įmanoma, jei joje nėra įgyvendinamos idėjos, ir pabrėžia, kad teisinga valstybinė administracija bei teisingas įstatymų leidimas turi remtis idėjomis. Ką tai reiškia, bent iš dalies aiškėja prisiminus mūsų ankstesniame straipsnyje nagrinėtas filosofo nuostatas, jog materialinės naudos nesiekiantis platus ir gilus tikrovės suvokimas yra vertingas pats savaime, jog idėjų žiūra leidžia individui savo veiklos sritį pamatyti plačiame kontekste bei stengtis realizuoti ne vien savo, bet ir bendrus interesus, tokiu būdu prisidedant prie visos valstybės tobulėjimo. Atsižvelgę į šiuos Goluchovskio minties aspektus, jo teisingos valstybės viziją galime suprasti kaip pastangą realizuoti anksčiau cituotą Kanto nurodymą.

## IŠVADOS

Žinomiausiame Goluchovskio traktate apie filosofijos paskirtį „idėjos“ termino prasmė skiriasi nuo jo prasmės ankstesniame konkursiniame mūsų autoriaus darbe. Iš dalies pasitvirtina prielaida, kad žinomiausiame traktate Goluchovskis vartoja „idėjos“ ir „pamatinės idėjos“ terminus šelingiškąja prasme. Kaip ir Schellingas, mūsų filosofas idėjoms suteikia ontologinį krūvį, tad jomis nelaiko vien subjektyvių sumanymų. Kita vertus, šio traktato mintys apie teisingos valstybės sąlygas gerokai skiriasi nuo šelingiš-

kųjų. Ir traktato epigrafas, ir daug netiesioginių aliuzijų į Platono dialogą *Valstybė* leidžia teigti, jog idėjas ir jų reikšmingumą tobulai valstybei autorius suvokia grynai platoniskąja prasme. Kas šia prasme nėra laikytina idėjomis, yra akivaizdu, o pozityviai pastarąsias Goluchovskio mintis galima interpretuoti kaip jo aistringą pastangą priminti mentalinės plotmės svarbą ir įtikinti skaitytojus, kad valstybei būtini individai, kurių gyvenimo siekius lemia tik inteligibilus būties regionas.

## Literatūra

- Goluchowski Joseph. 1822. *Die Philosophie in ihrem Verhältnisse zum Leben ganzer Völker und einzelner Menschen*. Erlangen: J. J. Palm und Ernst Enke.
- Goluchovskis Juozapas. 1979. Filosofijos reikšmė ištisų tautų ir atskirų individų gyvenime, I d., III sk., R. Plečkaitis (sud.) *Filosofija Vilniaus universitete 1579–1832*: 109–127. Iš vokiečių k. vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis.
- Goluchovskis Juozapas Vaitiekus. 2008. Konkursinis traktatas, Viliūnas D. (sud.). *Apšvietos ir romantizmo kryžkelėse. Filosofijos kryptys ir kontroversijos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje–pirmojoje XIX a. pusėje*: 262–230. Iš lenkų k. vertė D. Viliūnas. Vilnius: KFMI.
- Platonas. 1981. *Valstybė*. Iš graikų k. vertė J. Dumčius. Vilnius: Mintis.
- Schelling Friedrich Wilhelm Joseph. 2001. *System of Transcendental Idealism (1800)*. Translated by P. Heath. Charlottesville: University Press of Virginia.
- Schelling Friedrich Wilhelm Joseph. 1984. *Bruno or on the Natural and the Divine Principle of Things*. Translated by M. G. Vater. Albany: State University of New York Press.
- Schelling Friedrich Wilhelm Joseph. 1803. *Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums*. Prieiga per internetą: <https://www.projekt-gutenberg.org/schellin/methstud/methstud.html> [žiūrėta 2021 10 11].
- Vabalaitė Rūta Marija. 2021. Filosofijos paskirties samprata Juozapo Goluchovskio traktatuose, *Logos-Vilnius* 106: 21–25.
- Windelband Wilhelm. 1926. *A History of Philosophy: the Formation and Development of its Problems and Conceptions*. Translated by J. H. Tufts. New York: The Macmillan company. Prieiga per internetą: <https://archive.org/details/historyofphiloso00inwind/page/n13/mode/2up> [žiūrėta 2021 07 22].